

Bertrand Westphal a teória geokritiky (úvodné poznámky k téme)

Terézia Guimard

GUIMARD, T.: Bertrand Westphal and the theory of geocriticism (introductory remarks on the topic)

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 71, 2024, no. 2, pp. 169-178

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.2.7>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2544-7584>

Keywords: literary theory, spatial thinking, geocriticism, literary representation, human space, fictional text, literary cartography, Bertrand Westphal

The strong emphasis that is nowadays put on interdisciplinary approaches and – after the spatial turn in social sciences and the humanities – on space have also inspired literary research of space. From the perspective of contemporary literary studies, the theory of geocriticism developed by Bertrand Westphal is inspiring for its interdisciplinarity and geocentrism. In close connection with such fields as anthropology, geography, history, or cultural studies, B. Westphal defines geocriticism as a poetics of interactions between literature and human space. The French literary scholar also studies the relationships between the fictional and real worlds of literary works and their social and geographical contexts. These in his view help shape cultural identities. The article introduces in detail the theory of geocriticism and its main premises and principles in order to inspire future research, the object of which could be the formulation of a geocritical analysis.

Kľúčové slová: literárna teória, priestorové myslenie, geokritika, literárna reprezentácia, ľudský priestor, fikčný text, literárna kartografia, Bertrand Westphal

Geokritika skúma, ako kultúra, ideológia a mocenské štruktúry ovplyvňujú vnímanie a zobrazovanie priestoru v literatúre a umení, a rovnako recipročne – ako priestor ovplyvňuje kultúrne, politické či historické udalosti. Ide o pomerne nový smer bádania v literárnej vede, ktorý sa sformoval vo Francúzsku na prelome 20. a 21. storočia ako výsledok literárnoteoretických výskumov multidisciplinárnej skupiny vedcov EHIC (Espaces humains et interactions culturelles/Ludské priestory a kultúrne interakcie) z univerzít v Limoges a Clermont-Ferrand. Tieto výskumy zastrešoval Bertrand Westphal (*1962), profesor všeobecnej a komparatívnej literatúry na Univerzite v Limoges, ktorý je zároveň zakladateľom geokritickej teórie. Štúdia predstavuje jeho koncepciu a analytický prehľad jeho ťažiskových prác, ktoré ako zakladajúci princíp geokritiky etablojú špecifický vzťah medzi dvoma typmi priestoru, a to literárnym priestorom (najmä urbánnym) a ľudským priestorom.

Vymedzenie geokritiky

Etymológia slova geokritika naznačuje, že smer bádania sa bude primárne orientovať na priestor a zároveň bude brať do úvahy intervenciu subjektu. Jean-Marie Grassin v úvodnej štúdii *Pour une science des espaces littéraires* (Veda o literárnych priestoroch) z jedného zo zakladajúcich diel geokritiky *La Géocritique, mode d'emploi* (Geokritika, návod na použitie, 2000) vysvetľuje, že ľudský (kritický) subjekt je prepojený s priestorom, pretože ho sám tvorí a usporadúva pomocou jazyka, písma a slov, a slovom zároveň vyjadruje svoj vzťah k priestoru. Geokritika chápe literatúru ako imaginárny priestor. Ide o „spôsob chápania literatúry, spôsob, ako ju chápať ako imaginárny priestor“ (Grassin 2000: II; ak nie je uvedené inak, všetky citáty a názvy preložila T. G.).

B. Westphal definuje literárny priestor a určuje jeden z cieľov geokritickej analýzy nasledovne: „Literárny priestor je teda skutočné, hmotné, geograficky stanovené miesto, ktoré si človek vysníval a zachytil ho pomocou slov. Geokritika má potom prirodzene za cieľ interpretovať tieto prejavy priestorovej predstavivosti“ (Westphal 2000: 10). Autor si v literárnom diele vytvára a zobrazuje „svoj“ priestor, mesto, miesto, preto je namieste pýtať sa, ako spisovatelia priestor tvoria či pretvárajú. Geokritický prístup predstavuje snahu o pochopenie a interpretáciu autorovej predstavivosti vo vzťahu ku skutočnému priestoru. „Geokritika [je] poetika, ktorej predmetom nie je skúmanie zobrazeného priestoru v literatúre, ale predmetom sú skôr interakcie medzi ľudským priestorom a literatúrou, a jedným z hlavných cieľov je prispieť k určeniu kultúrnych identít“ (Westphal 2000: 17). Výsledný priestor geokritickej analýzy vzniká zo stretu viacerých pohľadov na analyzované mesto (multifokalizácia); na základe spoločných aj rozdielnych črt sa dá definovať kultúrna identita mesta.

Literatúra sa v geokritike stáva prameňom predstáv o priestore: „Literatúra vytvára priestor, definujeme ju ako priestor, opisujeme ju ako priestor, je to privilegovaná forma zobrazovania priestoru“ (Westphal 2000: II). Tento geocentrický prístup smeruje od spisovateľa k priestoru/miestu, ktoré sa stáva jadrom analýz a diskusií. Spisovateľova osobná kultúrna skúsenosť s miestom sa nevyučuje, práve naopak, pre pochopenie literárneho priestoru je potrebná rovnako ako geograficko-historický kontext.

Podľa B. Westphala „je žiaduce mať prehĺbené vedomosti o otázkach týkajúcich sa priestoru v rámci geografie, urbanizmu, architektúry, dokonca aj antropológie a histórie“ (Westphal 2007: 55). Geokritická metóda sa teda neobmedzuje len na literárne skúmanie priestoru, ale ponúka spôsob bádania, ktorý nazerá na literárny priestor komplexne a rozširuje škálu jeho možných teoretických výkladov. Vytvára sa tak mozaika možných interpretácií, možných svetov. Prepojenie viacerých disciplín a prístupov k chápaniu literárneho priestoru otvára nové perspektívy pri pohľade na priestor a miesto. J.-M. Grassin v tejto súvislosti označuje geokritiku za „vedu o literárnych priestoroch“ (Grassin 2000: I). Pojem veda (vo význame súhrnu vedomostí, ktoré ľudia získavajú štúdiom, uvažovaním alebo skúsenosťami a zároveň dôkladná znalosť istej oblasti)¹ v tejto definícii zodpovedá Westphalovmu opisu geokritickej teórie, z čoho vyplýva, že geokritický pohľad rozširuje vedomosti o literárnom priestore a jeho geografických a historických súvislostiach.

Teoretické východiská geokritiky

Pri definovaní geokritiky vychádza B. Westphal z troch teoretických východísk: časopriestorovosť, transgresivita a odkazovanie na skutočnosť.

Prvou premisou geokritiky je vzťah času a priestoru. B. Westphal v úvode publikácie *La Géocritique, réel, fiction, espace* (Geokritika, skutočnosť, fikcia, priestor, 2007) predkladá úvahu o časových metaforách, ktoré zachytávajú priestorovú dimenziu. Dominanciu času nad priestorom predstavuje metafora tečúcej rieky, v ktorej sa odrzkadľuje plynutie času, zavedenie univerzálneho času v súvislosti so železničným poriadkom, jet lag alebo vedecké objavy z roku 1905, keď Henri Poincaré, Hermann Minkovski a Albert Einstein rozvinuli časopriestorovú teóriu.² Vzťah času a priestoru sa postupne vyvíjal a menil. Markantná zmena nastala po druhej svetovej vojne – zničené základy miest a spoločenských hodnôt zmenili spôsob uvažovania o čase a priestore. Podľa B. Westphala existujú viaceré dôvody, prečo bol pojem priestoru prehodnotený a stal sa dôležitým (strach z prázdna, oslabenie historicity, migrácia, dekolonizácia). Ak sa dovtedy chápal ako heterogénny len čas, B. Westphal na príklade o cestovaní po svete ukazuje, že heterogénnym sa postupne stáva aj priestor. Pri cestovaní má človek možnosť pozeráť na svet z rôznych perspektív (zo zeme, z vody, z výšky), vďaka čomu si môže uvedomiť priestorovú rôznorodosť a fragmentárnosť. Heterogenita svedčí o nemožnosti zachytiť priestor v jeho stálosti, pretože tá neexistuje, priestor sa neustále mení tak ako čas. B. Westphal sa usiluje dokázať, že čas neexistuje sám osebe, ale je neoddeliteľný od priestoru. Toto platí nielen v literárnom, ale aj v širšom historickom a geografickom kontexte či iných vedeckých kontextoch. V spojitosti s časopriestorovosťou sa B. Westphal opiera o teóriu chronotopov Michaila Bachtina, ktorá vyjadruje spojitosť času a priestoru v umeleckom diele. Chronotop môže byť motív, historicko-sociálny jav, fiktívny svet autora, svet

1 Uvádzané podľa <https://www.cnrtl.fr/definition/science>. Ide o online verziu francúzskeho slovníka *Trésor de la langue française*. Slovník pochádza z 19. a 20. storočia a ponúka širokú škálu definícií. Keďže teória geokritiky má francúzsky pôvod, aj definíciu slova veda (science) som čerpala z francúzskeho zdroja.

2 Tieto tri mená spája pojem špeciálna teória relativity, ktorá nahradila Newtonove predstavy o čase a priestore. Neskôr ju A. Einstein prepracoval do teórie relativity, čiže všeobecnej teórie o čase, priestore a gravitácii.

172 autora a svet čitateľa (Bachtin 1980), predovšetkým je to však časovo-priestorová dimenzia ľudského poznávania. Podľa B. Westphala je možné použiť Bachtinovu teóriu nielen v literatúre, ale aj v architektúre, urbanizme, geografii a iných disciplínach zaoberajúcich sa priestorom, a preto ju považuje za stále aktuálnu.

Sylviane Coyaultová v štúdiu *Parcours géocritique d'un genre: le récit poétique et ses espaces* (Geokritika žánru: poetické rozprávania a jeho priestory, 2000), v ktorej sa venuje najmä poetickému písaniu, zdôrazňuje význam priestoru v literárnych dielach. Skúma v nej, ako kompozícia priestoru v príbehu umožňuje písať poeticky. V troch častiach (Opis/narácia, Geografia ako matrica príbehu, Krajina/postavy) postupne predstavuje dôvody, prečo je priestor pri bežnom vnímaní textu dôležitejší než čas a prečo geografické skutočnosti vplyvajú na čitateľa výraznejšie ako časové. V časti Opis/narácia vysvetľuje, že priestor umožňuje čitateľom zastaviť sa a snívaj (v tomto zmysle je čas podriadený priestoru), pretože opisy miest či krajiny text „nafukujú“ a dej nenapreduje, spomaľuje sa.³ Tiež poukazuje na dôležitosť výberu slov. Opis krásneho miesta si v diele súčasného francúzskeho spisovateľa Pierra Bergouniouxa vyžaduje „žiarivé“ slová, pričom výber týchto slov referuje na ďalšie skutočnosti. Podľa jej názoru sú postavy v poetickom písaní podriadené priestoru a formujú sa v závislosti od prostredia, v ktorom sa nachádzajú. V závere konštatuje, že geografia a priestorové skutočnosti sa stávajú oporou pri hľadaní identity, no takisto i nástrojom na priblíženie vzťahu jednotlivca a sveta.

B. Westphal v práci *La Géocritique, mode d'emploi* (2000) uvádza, že do opozície k časopriestorovosti sa postavil Josif A. Brodskij, ruský básnik, neskôr americký literárny kritik a esejista, podľa ktorého priestor je menej vzácny ako čas, nie je však menej dôležitý, pretože je hmatateľný, čo pre čas neplatí. Na základe týchto podnetov B. Westphal dospel k názoru, že je vylúčené skúmať zobrazenie priestoru v literatúre bez zohľadnenia iných disciplín a najmä bez zohľadnenia časovej dimenzie, pretože by išlo o izolovaný výskum. Čas a priestor tak zostávajú aj napriek mnohým debatám o ich dôležitosti naratologickými kategóriami, ktoré sa nedajú chápať a posudzovať oddelene. S tým súvisí aj pojem transgresivita, čo je druhé východisko geokritiky. Pojem, ktorý sa pôvodne využíval v právnom prostredí na označenie prestúpenia nariadení a zákonov (Westphal 2007: 72) označuje prekročenie hraníc, túžbu po poznaní toho, čo sa nachádza za hranicami. V literárnom kontexte súvisí prekročenie hraníc s prechádzaním z jedného literárneho priestoru do iného, z jednej témy či udalosti do inej, z exteriéru do interiéru a podobne. Hranice podmieňujú diskusiu o roztrieštenosti, nejednotnosti a heterogenite priestoru. Ak sú definované, respektíve ak ich vieme určiť, môžeme ich prekračovať, a tak objavovať nové svety a skúmať presahy do skutočnosti alebo fikcie. B. Westphal uvádza Herakleitov výrok „pantha rhei“, referujúci na zmenu ako fundamentálnu podstatu sveta. Plynutie rieky (znova sa objavuje časová metafora) naráža na nestálosť a premenlivosť bytia. Transgresivita teda úzko súvisí s heterogenitou a časopriestorovosťou: „Časopriestor, ktorý vzniká na križovatke rôznych mimetických zobrazení, je skutočne tretím priestorom, ktorý sa geokritika usiluje preskúmať. Geokritika sa snaží zostaviť mapu možných svetov [...], ktorá zahŕňa priestor v celej jeho základnej pohyblivosti“ (Westphal 2007: 123).

3 V tejto súvislosti uvádza ako príklad opis záhrady z úvodu knihy Sidonie-Gabrielle Colette (1873 – 1954) *La Maison de Claudine* (Claudinin dom, 1922).

B. Westphal sa inšpiroval niekoľkými teóriami o priestore, priestorových zmenách, textualizácii a semiotike priestoru (výberovo Gilles Deleuze a Félix Guattari, Henri Lefebvre, Edward Soja, Jurij Lotman). Od politického geografa a urbanistu E. Soju prevzal termín *tretí priestor* (thirdspace), v ktorom priestor prepája abstraktné a reálne, skutočné a imaginárne, objektívne a subjektívne (Soja 2008). Pracuje tiež s pojmom *izotropný priestor* – definovaný ako prostredie plné pohybu a napätia. Dôležité sú aj dva termíny G. Deleuza a F. Guattariho: *deteritorializácia* (ak postava opúšťa nejaké územie) a *reteritorializácia* (ak sa postava vracia na už známe územie alebo prichádza na nejaké nové územie, ale aj znovudobývanie svojej pôvodnej kultúry v prípade kolonizácie).

Zmyslom skúmania fikčného literárneho diela je poskytnúť možné náhľady na svet. Geokritika takýmto spôsobom otvára cestu k možným svetom,⁴ pričom tieto svety by mali prispieť k lepšiemu poznaniu a uchopeniu skutočného sveta. S týmto zamyslením úzko súvisí definícia transgresivity, ktorú si B. Westphal prepožičiava od francúzskeho historika François Hartoga (*1946). Podľa Hartoga transgresivita znamená vyjsť zo svojho priestoru a dostať sa do nového, cudzieho priestoru, čo sa uskutočňuje mobilitou. Ide najmä o pohyby literárnych postáv a deja. Literatúra často zachytáva viacero udalostí, ktoré sa odohrávajú v jednom čase a na viacerých miestach, postavy putujú mestom, menia prostredie, a toto sa takisto mení. Dôsledkom neustáleho prekračovania hraníc je dynamika deja, priestoru a literárneho diela ako takého. Napriek tendencii považovať priestor za stabilný B. Westphal aj prostredníctvom transgresivity dokazuje, že priestor je heterogénny a nestabilný. Kladie si otázku, či je možné, aby literatúra prekračovala hranice fiktívneho sveta a prechádzala do sveta reálneho, alebo je považovaná za cudziu, neznámu, vymyslenú (Westphal 2007: 124).

Geokritika sa zaoberá vzťahom medzi zobrazením priestoru v literatúre pomocou jazyka a reálnym svetom (referencialita), pričom ich vzájomné pôsobenie predstavuje aj jej zámer. B. Westphal si kladie otázku, či je priestor zobrazený v literatúre odtrhnutý od toho reálneho, alebo s ním interaguje. Vychádza z predpokladu, že tieto dva svety koexistujú cez spoločného referenta. Pripomína tiež, že literatúra má vplyv na skutočnosť, čo by malo autorov zaväzovať k etickej zodpovednosti. V prípade odkazovania na skutočnosť samotný opis miesta nestačí; slovo síce vytvára miesta, ale až text a kontext priestor zakladajú. Zároveň upozorňuje, že ak sa aj v texte vyskytuje názov mesta či konkrétneho miesta, neznamená to, že ide o presné prenesenie geografického priestoru do literárneho textu, je potrebné overiť pravdivosť odkazov na skutočnosť. V takýchto prípadoch ide o interakciu, o možný svet. Na margo takýchto odkazov navrhuje tri možné vzťahy medzi literárnym textom a priestorovou predlohou: 1. homotopická zhoda, pri ktorej dominuje realistické zobrazenie miest, 2. heterotopické narušovanie a 3. utopický exkurz. Upozorňuje na potrebu pozorovania rôznych spôsobov práce s priestorom v texte, pričom určuje tri spôsoby: juxtapozíciu (spojenie už existujúcich území), interpoláciu (nepôvodné vsuvky) a dvojitú expozíciu (Westphal 2007: 169-174).

4 Rozdiel medzi možnými a fiktívnymi svetmi je v ich referenčnom rámci. Možné svety sa vzťahujú ku skutočnému svetu na rozdiel od fiktívnych (fiktívny priestor, fiktívne miesto). Slovo fiktívny „označuje imaginárny charakter svetov znázornených v literárnych textoch“. Ide o priestor alebo miesto, ktoré je vytvorené zámerne a vedome, a autor s ním pracuje, ako keby bolo skutočné (Nünning 2006: 226).

Na príkladoch od antiky po postmodernu vidieť, ako sa menilo zobrazovanie priestoru, ako slovo zaplňalo priestor a ako postmoderný prístup vyprázdňoval priestor prepĺnený slovom. B. Westphal sa odvoláva na viacerých autorov, opakovane spomína najmä teóriu H. Lefebvra (1974) a jeho rozčlenenie kategórie priestoru do troch oblastí (priestor, ktorý vnímame, priestor, ktorý obývame, a priestor, ktorý si predstavujeme). Uvádza tiež teóriu možných svetov Lubomíra Doležela (1922 – 2017), podľa ktorého by veci na svete mohli byť aj inak, ako sú (Doležel 2003). Jeho teória vysvetľuje a opisuje svety, ktoré nenapodobňujú skutočnosť, ale vytvárajú paralelné svety ku skutočnosti s ich vlastnými zákonitosťami, a tak predstavuje snahu o objasnenie možných svetov vo fikčných textoch.

Princípy geokritiky

Geokritika je prístup zohľadňujúci viaceré hľadiská (literárne, umelecké, kritické). Priestor nechápe len ako naratívny, ale aj ako organizačný prvok. Špecifickosť tejto teórie spočíva v geocentrickom pohľade na priestor v literárnych dielach. Na jeho skúmanie a interpretáciu využíva štyri princípy: princíp multifokalizácie, polysenzoriality, stratigrafie a intertextuality. Pri pohľade na priestor otvára využitie týchto princíпов novú perspektívu.

Hlavným je multifokálny pohľad: „Princíp geokritickej analýzy spočíva v konfrontácii niekoľkých pohľadov, ktoré sa vzájomne korigujú, podporujú a obohacujú“ (Westphal 2007: 187). Úsilie zhromaždiť a skúmať diela, ktoré opisujú ten istý literárny priestor, má prispieť k získaniu objektívneho pohľadu na priestor a odhaliť jeho identitu v istom časovom období. Podľa B. Westphala existujú tri typy pohľadov na miesto, ktoré nebudú nikdy rovnaké, avšak budú sa navzájom obohacovať, dopĺňať či protirečiť si: endogénny pohľad (lokálny uhol pohľadu, spisovateľ opisuje miesto, v ktorom sa narodil alebo v ktorom dlhodobo žil/žije), exogénny pohľad (pohľad cestovateľa – spisovateľ opisuje miesto, ktoré navštívil alebo v ktorom žil krátku dobu) a alogénny pohľad (medzi exogénnym a endogénnym, miesto nie je pre spisovateľa cudzie, ale nie je mu ani dôverne známe; Westphal 2007: 208-209). Rôznorodosť pohľadov na jeden priestor zabezpečuje rozmanitý literárny korpus. B. Westphal odporúča využiť geokritickú metódu na aspoň tri diela od troch rôznych autorov, aby bádateľ získal rôzne pohľady, ktoré sa budú vzájomne dopĺňať a korigovať (Westphal 2007: 209).

Princíp polysenzoriality zdôrazňuje, že priestor nevnímame len zrakom, ale k pochopeniu a uchopeniu sveta prispievajú tiež ostatné zmysly. Zmyslové vnímanie prispieva k orientácii v priestore, napomáha spoznaniu špecifik a jedinečností rôznych miest. Geokritik by sa preto mal „pozerať na text novým pohľadom, pozorne text počúvať a vnímať jeho zmyslové chvenie“ (Westphal 2007: 199). Zmyslové vnímanie je záležitosť uhla pohľadu, je subjektívne. Autor načúva svetu a usiluje sa ho zachytiť v jeho nestálosti. Zapojenie olfaktorického, kinestetického a auditívneho vnímania podnecuje k pozorovaniu rôznych atribútov mesta, napríklad farba, veľkosť, osvetlenie, formy, ale aj vône, zvuky, povrchy, materiály.

Princíp stratigrafie súvisí s časopriestorovosťou, pretože sa venuje vplyvu času na zmeny a pochopenie priestoru. B. Westphal v tejto súvislosti zdôrazňuje, že miesto sa dá uchopiť len cez svoju viacrozmernosť, viacvrstvosť. Vzťah času a priestoru pozostáva z akumulácie uplynulých momentov, pričom každá kultúrna komunita je vybavená kultúrnou pamäťou – práve tú nazýva pojmom

kolektívna stratigrafia (oproti stratigrafii individuálnej). Aj tento princíp dokazuje dynamiku miest a ich heterogenitu: „Priestor sa nachádza na priesečníku okamihu a trvania; jeho viditeľný povrch leží na vrstvách utvorených v čase, ktoré dokumentujú trvanie a zároveň sú pripravené každú chvíľu znova ožiť. Prítomnosť priestoru sa vyrovnáva s minulosťou, ktorá vystupuje na povrch podľa stratigrafickej logiky“ (Westphal 2007: 223).

Princíp intertextuality v geokritike predstavuje vzťah medzi rôznymi literárnymi textami, ktoré sa týkajú toho istého miesta alebo priestoru. Podľa B. Westphala vnímanie priestoru, respektíve náš prístup k realite sú sprostredkované rôznymi textami – prechádzať sa po nejakom mieste, vidieť ho zobrazené v románe alebo na filmovom plátne znamená navštíviť ho a všetky tieto návštevy, skutočné alebo virtuálne, formujú spôsob, akým dané miesto vnímame: „Hranica medzi realitou a fikciou je priepustná [...]. Fiktívny svet môže dokonca prispievať k dotváraniu toho reálneho“ (Westphal 2007: 247). Geokritika tak neštuduje jednostranný vzťah medzi priestorom a literatúrou, ale dynamický vzťah na línii priestor – literatúra – priestor, v ktorom sa priestor a textové prvky vzájomne ovplyvňujú (Westphal 2007: 21). Literárne predstavy o priestore nás ovplyvňujú pri vnímaní skutočného priestoru a naopak, skutočný priestor nás zase ovplyvňuje pri vnímaní toho literárneho. Literárne zobrazenie priestoru však autor nepovažuje za deformujúce, ale skôr za také, ktoré je podnetom na zamyslenie, spochybnenie, čo následne vedie k hlbšiemu skúmaniu. Texty alebo iné zdroje zamerané na konkrétne miesto sa považujú za dôkazy smerujúce k lepšiemu pochopeniu mesta a miesta. Dôležitý je tiež vzťah medzi autorom a miestom, čo označuje pojem *stereotyp*. Podľa B. Westphala všetky *stereotypy* treba demystifikovať, aby vzťahy spútané historickými predstavami o konkrétnych miestach mohli vyjsť na povrch (Westphal 2007: 234-240).

Geokritika v publikáciách

B. Westphal je autorom dvoch zásadných publikácií k teórii geokritiky: *La Géocritique, mode d'emploi*,⁵ čo je zborník prednášok účastníkov konferencie z roku 1999 v Limoges o kategórii priestoru, a *La Géocritique, réel, fiction, espace*, ktorá predstavuje teoretický základ geokritiky. Obe publikácie približujú, ako uplatňovať metodologický prístup geokritickej teórie na literárne diela a analýzu literárneho priestoru, teoretické východiská geokritiky, jej štyri princípy a využitie v literárnej vede. Z ďalších prác autora k téme literárneho priestoru možno uviesť: *Le rivages des mythes. Une géocritique méditerranéenne, le lieu et son mythe* (Brehy mýtov, Geokritika Stredomoria, miesto a jeho mýtus, 2001), *Le monde plausible. Espace, lieu, carte* (Možný svet. Priestor, miesto, mapa, 2011), *La cage des méridiens. La littérature et l'art contemporain face à la globalisation* (Poludníková klieťka. Literatúra a súčasné umenie tvárou v tvár globalizácii, 2016), *Atlas des égarements, études géocritique* (Atlas poblúdenia, geokritické štúdie, 2019).

K bádateľom rozvíjajúcim geokritický prístup v literárnej vede patrí aj Alain Montandon, zostavovateľ knihy *Lisbonne, géocritique d'une ville* (Lisabon,

5 B. Westphal sa pri titule tejto knihy inšpiroval názvom diela Georga Pereca *La vie: Mode d'emploi* (Život: návod na použitie, 1978). Aj G. Perea sa vo svojej tvorbe venoval pojmu priestor, v tomto diele zachytil život obyvateľov obytného domu z viacerých uhlov pohľadu.

176 geokritika mesta, 2006). Ponúka v nej multifokálny pohľad na hlavné mesto Portugalska z pohľadu miestnych obyvateľov aj turistov v istom časovom úseku. Nietzscheho opisy krajín, miest a regiónov, ktoré boli pre filozofa významné, analyzuje cez prizmu geokritiky Angelika Schoberová v publikácii *Géocritique de Nietzsche – France, Allemagne, Europe et au-delà* (Geokritika Nietzscheho – Francúzsko, Nemecko, Európa a ďalšie krajiny, 2019). Clément Lévy využíva geokritickú analýzu v práci *Territoires postmodernes – Géocritique de Calvino, Echenoz, Pynchon a Ransmayr* (Postmoderné územia – Geokritika Calvina, Echenoza, Pynchona, Ransmayra, 2014), v ktorej rozoberá štyri diela v názve uvedených autorov. C. Lévy v spolupráci s B. Westphalom pripravil tiež zborník *Géocritique: État des lieux* (Geokritika: Stav aktuálneho poznania, 2017). Obsahuje 31 štúdií, ktoré skúmajú vzťahy medzi umeleckým dielom a svetom prostredníctvom literárnej histórie, filozofie, geopoetiky, kartografie, architektúry či urbanizmu v literárnej komparatistike. Geokritickú interpretáciu rieky Seina v rôznych literárnych dielach ponúka súbor štúdií *Le territoire littéraire de la Seine. Géocritique d'un fleuve* (Literárne územie Seiny. Geokritika rieky, 2022), ktorý zostavila Sonia Antonová. Teóriu geokritiky využili vo svojich výskumoch aj geografi a urbanisti, čo podčiarkuje interdisciplinaritu odboru. Talianska urbanistka Flavia Schiavová sa v diele *Parigi, Barcellona, Firenze: forma e racconto* (Paríž, Barcelona, Florencia: forma a rozprávanie, 2004) zaoberá tým, ako sa na prípravu zásahu do urbánneho priestoru dajú okrem vedeckých poznatkov využiť aj literárne stvárnenia. V takomto rámci sa venuje opisom Paríža v románoch Emila Zolu, Rainera Mariu Rilkeho, Waltera Benjamina a Georga Pereca, opisom Barcelony v dielach Miguela de Cervantesa, Georga Orwella a iných a Florencie v dielach Michela de Montaigna, Henryho Jamesa, Emila Zolu či Vasca Pratoliniho.

V slovenskom literárnom kontexte zatiaľ texty o geokritike neexistujú. V českom prostredí sa geokritike venuje napríklad Václava Bakešová, ktorá v publikácii *Prostor a jeho obývání. Zobrazení prostoru v díle Marie Noelové, Suzanne Renaudové, Christiane Singerové a Sylvie Germainové* (2019) skúma rozdielne prístupy uvedených francúzskych spisovateliek k literárnemu priestoru. Teórie Gastona Bachelarda a Mirceu Eliadeho jej poslúžili ako metodologický podklad, ku ktorému pridala teóriu geokritiky, a tejto venovala kapitolu Problematika priestoru a geokritika. Geokritický prístup uplatnila autorka aj v štúdiu z roku 2022 *Un regard géocritique sur l'espace dans quelques romans de Christiane Singer et Sylvie Germain* (Geokritický pohľad na priestor v niekoľkých románoch Christiany Singerovej).

Záver

Geokritika sa venuje štúdiu vzťahov medzi fiktívnymi literárnymi svetmi a skutočným obývaným územím. Analyzuje ich sociálny a geografický kontext, ktorým prisudzuje kľúčový vplyv na formovanie kultúrnych identít. Pri interpretácii literárneho diela sa primárne zameriava na urbánny priestor. Mesto však neredukuje len na obrazy ulíc, domov, budov, parkov, na verejný priestor či pracovné prostredie riadené ľudským rozumom. Vníma ho ako domov, spája ho s nádejou, víziami a budúcnosťou; mesto sú sociálne vzťahy, je „pachovo a zvukovo naliehavé“ (Pasia – Barborík 2023: 289), reflektuje kultúrne a politické dianie – je heterogénne a veľa vypovedá o sociálnom priestore jeho obyvateľov.

Prínos teórie geokritiky spočíva v prepojení troch častí. Teoretické východiská spájajú fiktívne diskurzy s ich referentmi pomocou rôznych literárno-vedných teórií, ktoré majú globálny pôvod, čím sa záber stáva širší a analýza zaujímavejšia. Vďaka metodologickým východiskám prepájajúcim štyri postupy (multifokalizáciu, polysenzorialitu, stratigrafiu a intertextualitu) geokritika „poskytuje príležitosť uviesť alebo preformulovať určité otázky“ (Pageaux 2001: 15). Jej princípy majú tendenciu odhaliť o meste to, čo by sme si po prečítaní jedného románu nevšimli. Vďaka multifokálnemu pohľadu na jedno mesto vo viacerých literárnych dielach, prípadne v rôznych textoch jedného autora (mohlo by ísť napríklad o román, novinové články, spisovateľovu korešpondenciu a podobne) sa čitateľovi ponúka komplexnejší pohľad na mesto. Cez princíp stratigrafie sa mu mesto odhaľuje ako „palimpsest pozostávajúci z vrstiev a nánosov jednotlivých historických etáp“ (Miskovics 2022: 117). Odkazy na zmenené názvy ulíc a minulosť mesta prispôsobovanú politickým, kultúrnym a ideologickým potrebám poukazujú na meniacu sa kultúrnu identitu mesta. Aj polysenzoriálny pohľad na mesto rozširuje možnosti jeho vnímania, „človek nie je nevyhnutne dominantný nad prírodou, je jej zmyslovou a zmyslenou hračkou, v niektorých prípadoch dokonca jej odrazom“ (Gott 1984: 7). Na jednej strane to dokazuje blízke prepojenie človeka a jeho životného prostredia, na druhej strane poukazuje na neoddeliteľnosť človeka a jeho životného prostredia a ich recipročný vplyv.

Napokon nemožno opomenúť metaforický aspekt, ktorý sa odhaľuje pri chápaní knihy ako mapy. Mapa má tendenciu ukázať správny smer, ale ak ju človek nesprávne prečíta, môže zablúdiť. Kniha funguje na rovnakom princípe. Je priestorom, v ktorom sa odohráva príbeh, topograficky ukotvený priestor nadobúda geografickú hodnotu a stáva sa predmetom výskumu. Vzájomné ovplyvňovanie mesta a človeka sformulované do urbánnych opisov a opisov osudov mestských obyvateľov podnecuje k uvažovaniu o identite urbánneho priestoru a ústi do definovania kultúrnej identity mestského sociálneho priestoru. V tomto zmysle je pridanou hodnotou geokritickej analýzy fakt, že geografia, architektúra, urbanizmus, priestorové skutočnosti, ale aj dejinné udalosti sa stávajú oporou pri hľadaní identity. Cez geokritickú analýzu môžeme vnímať fluidnú identitu mesta, dajú sa cez ňu odkryť vrstvy vzťahu človeka so svetom. Aj preto sa geokritika stala nástrojom na priblíženie vzťahu jednotlivca a sveta.

Teória geokritiky B. Westphala inšpiruje interdisciplinárny literárny výskum posledných dvoch dekád a predstavuje podnetný teoretický model skúmania priestoru cez literatúru a v literatúre. Keďže tieto práce nie sú nateraz dostupné v slovenských ani českých prekladoch, je dôležité uviesť pojmy a kategórie, s ktorými geokritika operuje, aj do diskusie v slovenskom literárnovednom prostredí.

- BACHTIN, Michail, 1980. *Roman jako dialog*. Praha: Odeon.
- BAKEŠOVÁ, Václava, 2019. *Prostor a jeho obývání. Zobrazení prostoru v díle Marie Noelové, Suzanne Renaudové, Christiane Singerové a Sylvie Germainové*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-9552-6.
- BAKEŠOVÁ, Václava, 2022. Un regard géocritique sur l'espace dans quelques romans de Christiane Singer et Sylvie Germain. *Echo des études romanes* (České Budějovice: Institut de langues et littératures romanes, FF JČU), roč. 18, č. 2, s. 133-143. ISSN 1801-0865.
- COYAULT, Sylvaine, 2000. Parcours géocritique d'un genre: le récit poétique et ses espaces. In WESTPHAL, Bertrand. *La Géocritique, mode d'emploi*. Limoges: Pulim, s. 41-58. ISBN 9782707320049.
- DOLEŽEL, Lubomir, 2003. *Heterocosmica: Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0735-2.
- GOTT, Olivier, 1984. *Construction et symbolique du paysage mythique chez Zola: le jardin et la mer*. [Dizertačná práca.] Univerzita Paris III.
- GRASSIN, Jean-Marie, 2000. Pour une science des espaces littéraires. In WESTPHAL, Bertrand. *La Géocritique, mode d'emploi*. Limoges: Pulim, s. I-XIII. ISBN 9782707320049.
- MISKOVICS, Patrik, 2022. Mesto a syntax pohybu. Náčrt k flanérstvu ako faktorú výstavby textu v súčasnej slovenskej literatúre. *Slovenská literatúra*, roč. 69, č. 2, s. 114-130. ISSN 0037-6973.
- NÜNNING, Ansgar, ed., 2006. *Lexikon theorie literatury a kultury*. Brno: Host. ISBN 80-7294-170-4.
- PAGEAUX, Daniel-Henri, 2001. Ouverture. In VIAN-DURY, Juliette - GRASSIN, Jean-Marie - WESTPHAL, Bertrand. *Littérature et espaces*. Limoges: Pulim, s. 11-23. ISBN 9782842873806.
- PASSIA, Radoslav - BARBORÍK, Vladimír, ed., 2023. *Literárne krajiny Bratislavy*. Bratislava: Veda. ISBN 9788022419994.
- SOJA, Edward, 2008. Taking space personally. In WARF, Barn - ARIAS, Santa, ed. *The Spatial Turn, Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge, pp. 27-51. ISBN 0-203-89130-9.
- WESTPHAL, Bertrand, 2000. *La Géocritique, mode d'emploi*. Paris: Les Editions de minuit. ISBN 9782842871406.
- WESTPHAL, Bertrand, 2007. *La Géocritique, réel, fiction, espace*. Paris: Les Editions de minuit. ISBN 9782707320049.